

MUZEUL ȘI PROVOCAREA AUDIOVIZUALĂ. CIVILIZAȚIA TRADIȚIONALĂ ÎN DOCUMENTARELE DE LA STUDIOUL DE FILM ASTRA

drd. Adina VĂRGATU

Pentru vizitator, întâlnirea cu muzeul este o experiență în primul rând vizuală. Muzeul „expune”, vizitatorul „vede”. Dacă și în ce măsură experiența îl va îmbogăți spiritual depinde, dincolo de hermeneutica fiecăruia, de componentele „nevăzute” ale vieții muzeului: cercetarea, conservarea și educația.

Interfața vizuală e atât de puternică, încât le domină pe acestea din urmă, cu toate că sunt egale ca importanță și chiar dau substanța a ceea ce „se vede”.

În cazul unui muzeu, precum Muzeul „ASTRA”, care cercetează civilizația tradițională, crearea acestei „interfețe vizuale” devine cu atât mai complicată, cu cât obiectele tridimensionale și monumentele de tehnică și arhitectură populară vor trebui să exprime rezultatele cercetărilor etnologice complexe.

În acest context, filmul devine mediul ideal, care poate servi, cu succes, toți cei patru piloni pe care se sprijină muzeul. Filmul este util în conservare, prezervând pe peliculă sau pe suport digital obiectul/monumentul, în toate stadiile sale, de la achiziție la expunere, trecând prin fazele de restaurare și conservare, filmul are un rol incontestabil în educație, filmul este un instrument util în cercetare și o modalitate de a face publice rezultatele unei cercetări și, evident, filmul are un rol major în construirea „interfeței vizuale” pomenite la început.

În contextul actual, când explozia tehnicii digitale deschide, practic oricui, posibilitatea de a înregistra imagini, nimic nu pare a sta în calea utilizării filmului în mod curent în activitatea muzeală. Totuși, la o analiză atentă, lucrurile nu sunt atât de simple.

Chiar dacă astăzi a devenit posibil să filmezi oricând și oriunde, cu camere digitale accesibile ca preț și mod de utilizare sau chiar cu telefonul mobil, nu înseamnă că **filmul** e o modalitate de expresie la îndemâna tuturor.

muzeul și filmul.

Relația dintre film și muzeu e o relație complexă, care poate fi analizată pe mai multe paliere. Muzeul poate fi cadrul scenografic pentru un film, și atunci e redus la statutul de decor. Pe de altă parte, filmul poate fi un instrument promoțional, de prezentare a muzeului, devenind un fel de pliant cu imagini în mișcare. Pe un palier superior regăsim filmul realizat în muzeu, nu doar despre muzeu, care pătrunde dincolo de ceea ce percepe îndeobște ochiul unui vizitator obișnuit. Înaintând încă un pas, vom putea vorbi despre filmul – rezultat al cercetării etnologice, care îmbină rigoarea muncii științifice cu cerințele limbajului cinematografic.

Colecția Studioului de Film „ASTRA”, care numără aproape 3.000 de titluri, conține exemple ale diferitelor ipostaze ale relației dintre muzeu și film. Ne vom referi la trei categorii posibile de definire a acestei relații: **filmul „despre muzeu”, filmul „în muzeu” și filmul - rezultat al cercetării etnografice/antropologice.**

Filmul „despre muzeu” face parte dintre producțiile uzuale de promovare. Bazându-se pe impactul filmului, net superior altor mijloace precum pliante, vederi, publicații tipărite, filmul despre muzeu urmărește mediatizarea către un public cât mai larg a ofertei muzeale. Filmul despre muzeu nu va depăși așadar nivelul unei prezentări generale, realizate într-o formă atractivă pentru un public cât mai larg. Câteva exemple de astfel de producții din colecția Studioului sunt filme despre muzee și colecții celebre (*Orașul Luvru. Muzeul Wesfaliei, Rheinisches Freilichtmuseum, Muzeul din Detmold, Old Sturbridge Village Museum, Muzeele Indiei, Castelul Peleş, Colecția de stampe de epocă a Muzeului Cotroceni* și exemplele pot continua).

Filmul „în muzeu” pătrunde dincolo de simpla prezentare a ofertei culturale, pentru a dezvălui din interior aspectele mai puțin cunoscute ale vieții muzeului sau pentru a prezenta coerența politicii sale culturale, materializate în evenimentele pe care le organizează. Acest tip de film presupune un proces mai complex de realizare decât în cazul categoriei filmelor de

prezentare, deoarece pătrunde în mecanismele intime de funcționare a instituției muzeale, implicând o cercetare mai aprofundată și o durată mai mare a producției. Exemple în acest sens ar constitui filmele despre conservarea și restaurarea patrimoniului (această categorie este de asemenea bine reprezentată în colecția Studioului de film „ASTRA”, prin realizări în domeniul restaurării de monumente ale unor laboratoare de restaurare europene, precum și prin producția proprie, care a urmărit, de exemplu, restaurarea iconostasului de la Curtea de Argeș, realizată de Laboratorul Zonal de Conservare-Restaurare al Muzeului „ASTRA”, sau transferul bisericii din lemn din Dretea, județul Cluj, care a fost strămutată de curând în Muzeul în aer liber din Dumbrava Sibiului). Filmul în muzeu a mai prilejuit Studioului realizarea unor producții despre programul UNESCO „Tezaur uman viu”, pe care Muzeul „ASTRA” îl desfășoară de câțiva ani. Programul se bazează pe definiția dată de UNESCO patrimoniului numit „imaterial”, reprezentat de aceia care dețin, conservă și transmit meșteșugurile și modul de viață tradițional generațiilor următoare. Pe baza evenimentelor organizate de Muzeul „ASTRA” în cadrul acestui program, Studioul de film a realizat o serie de filme care ilustrează toate treptele piramidei construite de instituția muzeală pentru promovarea acestui program: Olimpiada Națională „Meșteșuguri artistice tradiționale”, dedicată tinerilor artizani, Târgul meșteșugarilor, Festivalul Național al Tradițiilor Populare – replica românească a celebrului festival dedicat culturii tradiționale de la Washington, organizat de nu mai puțin faimosul Smithsonian Institute din SUA, și Academia Artelor Tradiționale din România, forul suprem al celor care excelează în meșteșugul și arta populară și și-au făcut o profesie de credință din a crește ucenici care să le ducă mai departe.

În ceea ce privește **filmul etnografic/antropologic**, care este în mod necesar rezultatul unei cercetări temeinice și îndelungate, lucrurile devin mai complicate, atât din punctul de vedere al complexității operațiunilor, cât și a duratei de realizare.

Definiția exactă a filmului numit când etnografic, când antropologic, este încă subiect de controversă. Trecând peste istoricul definițiilor diverse, vom menționa că tendințele actuale manifestă o oarecare deschidere, acceptând o încadrare mai largă în categoria „filmului antropologic”, spre deosebire de deceniile trecute, când filmul antropologic era evaluat după regulile stricte ale textului științific. Chiar dacă încadrarea a devenit mai permisivă, munca de cercetare care stă la baza realizării unor astfel de producții nu se diminuează câtuși de puțin. Un film antropologic care să își merite numele ca atare va trebui să se bazeze pe o cercetare aprofundată, dublată de aptitudinile și talentul cinematografic ale realizatorului. Filmul etnografic, sau antropologic, are dificila misiune de a combina rigoarea științifică cu cerințele limbajului cinematografic, cu creativitatea și nu în ultimul rând cu estetica imaginii. Aceste noțiuni sunt aproape incompatibile la prima vedere și nu e mai puțin adevărat că sunt rare cazurile când ele se combină în mod fericit. Nu este mai puțin adevărat că, în cazul unei reușite, rezultatele pot fi spectaculoase. Filmul etnografic/antropologic poate fi și este asimilat unei publicații științifice, iar atunci când științificul, esteticul și creativitatea sunt bine dozate, impactul va fi cu atât mai puternic. Dincolo de cerințele artistice, sau estetice, orice producție de film rămâne tributară regulilor „pământești”, legate de buget, calendar de producție, condiții tehnice etc.

Pentru cercetătorul-etnograf, filmul – în sensul de suport pentru informația vizuală – a fost foarte atractiv încă de la început. Filmul avea capacitatea de a stoca, pe câțiva metri de peliculă, informații pentru care ar fi fost nevoie de caiete întregi de notițe și schițe.

Cu toate acestea, relația între cercetătorul etnograf și film nu a fost lipsită de controverse. Îmbinarea rigorii științifice cu cerințele și particularitățile limbajului cinematografic sunt și astăzi subiect de discuție în lumea filmului etnografic/antropologic.

Pentru etnografi, filmul este suportul prin care se transmite informația științifică, mai complex decât hârtia paginii de carte, dar având la bază aceeași funcție. Cineastul caută în această informație povestea care va da coerență cinematografică materialului finit. Este greu de spus cine are dreptate. Oricum, între aceste extreme, există o infinitate de combinații, care fac ca filmul etnografic/antropologic să fie foarte greu de delimitat în cadrul categoriei largi a filmului documentar.

Cercetarea etnografică/antropologică se bazează pe fapte, pe datele selectate pe teren în cursul cercetării de teren, unde cercetătorul, observator participant, trece printr-un proces de decizii constante de selectare și înregistrare a informațiilor, a „faptelor” relevante pentru ipoteza lui științifică formulată anterior. Există o serie de convenții metodologice, care ghidează aceste decizii de selectare, o metodologie a antropologiei moderne, formulată pentru prima dată de către

Bronislaw Malinowski în anii 1920-30. De atunci, aceste convenții au trecut printr-o serie de schimbări.

Cercetătorii și teoreticienii științelor sociale se confruntă într-o anumită măsură cu întrebarea: Cum s-ar putea reda sau descrie toate aspectele societății cu ajutorul acestei metodologii?

Cu toții sunt însă de acord astăzi în a admite că, în fapt, nu există posibilitatea unei redări/reprezentări absolute a vieții sociale. Prin urmare, tot ceea ce se publică ca rezultat al unor cercetări sociale este mai mult sau mai puțin distorsionat pe mai multe planuri față de realitatea socială pe care antropologii vor să o reprezinte.

Fascinația și entuziasmul cercetătorilor-antropologi în utilizarea peliculei ca pe unul dintre cele mai importante metode de înregistrare în munca de teren se explică prin faptul că poziția operatorului, „cel care observă și înregistrează” mimează întrucâtva poziția antropologului, de observator participant. Există și o altă cauză, anume că o mare parte din ceea ce se întâmplă pe teren, poate cele mai savuroase detalii, nu pot fi redade prin alte metode, pierzându-se în procesul de teoretizare și redactare a textului scris. Astfel, pelicula a venit să ofere speranța că, prin utilizarea înregistrărilor pe film, această deficiență ar putea fi eliminată.

Prin urmare, realizarea unui film presupune, în afara cerințelor de ordin tehnic și de limbaj cinematografic, respectarea unor criterii care țin de etică și de responsabilitatea și profesionalismul cercetătorului și cineastului în redarea unui fenomen de cultură, în cazul nostru, de civilizație tradițională.

Provocări

Poate cea mai mare provocare pentru instituția muzeală care produce film este responsabilitatea. În cazul particular al Muzeului „ASTRA”, care cercetează și promovează cultura populară tradițională, responsabilitatea redării prin film a elementelor de civilizație autentică devine cu atât mai importantă.

Ne sunt familiare filmele și materialele difuzate de Televiziunea Română în emisiuni de tipul „Tezaur folcloric”, cu reconstituiri ale unor momente din viața satului. Reconstituirea este un gen aparte al documentarului, care are rigorile sale și este practicat cu succes de canale TV precum Discovery. Prima regulă în cazul acestui tip de film documentar este onestitatea. Spectatorul este avizat că ceea ce urmează să vizioneze este o reconstituire.

Or, în cazul documentarelor și reportajelor TV care au făcut epocă în deceniile 7 și 8 ale secolului trecut, această regulă era eludată, iar spectatorului i se inducea ideea că ceea ce vede este cultură populară autentică. Rezultatul era că momente de muncă (la câmp sau în gospodăria țărănească) erau filmate cu personajele așa-zis autentice găsite în haine de sărbătoare, ritualurile (Crăciunul, Anul Nou etc.) apăreau ca momente regizate pentru spectacole folclorice de tip Cântarea României și exemplele pot continua.

Instituția muzeală în general și Muzeul „ASTRA”, ca muzeul al civilizației tradiționale, în special, nu are voie să cadă în capcana reconstituirii facile, „pentru a da bine la filmare”.

Desigur, un material bine documentat și corect din punct de vedere științific și al apropierii de realitatea pe care dorește să o redea, va presupune o cheltuială mai mare, atât din punctul de vedere al efortului de producție, cât și sub aspect financiar.

Fie că va realiza filme de promovare a imaginii muzeului, de susținere a programelor culturale ale instituției sau filme antropologice, muzeul, în calitate de producător, va trebui să țină seama de nivelul tehnic al producției – mai ales în această perioadă, când cultura vizuală a receptorilor a evoluat în progresie geometrică în ultimul deceniu – și de aspectele care țin de etica științifică și cinematografică.

THE MUSEUM AND THE AUDIOVISUAL CHALLENGE

TRADITIONAL CULTURE ON VIDEO

- Summary -

The presentation explores the relationship between the MUSEUM and the documentary FILM, based on the experience of the ASTRA FILM Studio, the visual anthropology department of the ASTRA Museum.

Three levels are defined within this relationship: the film made *about the museum*, the film *in the museum*, and the *anthropological film*, based on the results of the museum's research programmes.

The paper points out the challenges faced by the ASTRA Museum when producing documentary films on the traditional life, and the differences between the specialized productions of the ASTRA FILM Studio and the TV-style documentaries made on the same topic.

Bibliografie selectivă:

- Barnouw, Eric (1993).
- Documentary: A History of Non-fiction Film, 3rd edition New York: Oxford University Press.
- Bucur, Corneliu (1994).
- Muzeul și filmul documentar, în Catalogul Festivalului internațional al filmului documentar și antropologic, Sibiu.
- Budrala, Dumitru (2005).
- Momente din istoria filmului antropologic, Editura Universității L. Blaga Sibiu.
- Rabiger, Michael (2004).
- Directing the Documentary, Focal Press, USA.
- Sherman, Sharon (1998).
- Documenting Ourselves. Film, Video and Culture, The University Press of Kentucky.